

Interview met Étienne Balibar
— Francis Sitel en Antoine Artous¹

Francis Sitel en Antoine Artous: De crisis van de Europese Unie gaat van kwaad tot erger. Na de Griekse episode en na het ‘ja’ voor de Brexit zien we dat wat u als ‘onregeerbaarheid’ omschrijft zich steeds verder verbreidt, niet alleen naar bijvoorbeeld Catalonië, maar intussen zelfs naar Duitsland. En dan is er uiteraard nog de politieke schokgolf vanwege de komst van vluchtelingen en immigranten. Hoe moeten we deze crisis begrijpen?

Étienne Balibar: Het woord crisis wordt ontzettend vaak misbruikt en te pas en te onpas geplakt op zowel in reikwijdte als in intensiteit sterk uiteenlopende ‘kritische’ verschijnselen. Zelf gebruik ik het in verband met Europa in twee betekenissen: je zou kunnen zeggen in ruime en in enge zin, waarbij de eerste volgens mij uiteindelijk in de tweede een heldere, vastere, sterkere vorm heeft gekregen. In ruime zin zou je kunnen zeggen dat het ‘Europese project’ van uitvinding en oprichting van een supranationale politieke eenheid op continentale schaal, gelet op zowel de doeleinden als de steun van de bevolkingen, in een totale impasse verkeert. Dat is ook echt zo, vooral als je bedenkt dat het altijd kenmerkend is geweest voor het federale Europa om doelstellingen en voorwaarden in schijnbaar zuiver economische taal te formuleren. In enge zin vind ik het veelzeggend dat toen de experts in de Europese Commissie verkondigden dat de ‘economische crisis’ inmiddels achter ons lag – beter gezegd de recessie die volgde op de financiële storm van 2007–2010 en die in Europa langer heeft geduurd dan elders – op Europees niveau en in de afzonderlijke landen alom een reeks

1 Dit interview is oorspronkelijk verschenen in *Contretemps*, nr. 36 (februari 2018).

onoverkomelijke obstakels en zich verscherpende conflicten werd ontdekt, die bijna allemaal direct of indirect verband hielden met de Europese politiek. Ik heb dit samengevat door te zeggen dat de ‘economische’ crisis is overgegaan in een ‘politieke’ crisis, wat uiteraard geen enkele garantie biedt voor de ‘oplossing’ van de eerste. Integendeel zelfs, want we moeten erkennen dat beide crises tegenwoordig onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Toch is vandaag de dag voor een levensvatbaar federaal project juist een vitaal en zelfs heroverend politiek vermogen onontbeerlijk.

Al is het kort, ik zou hier drie opmerkingen aan willen toevoegen. De eerste is, als je vindt dat het hele idee van een federatie – en ik gebruik de term met opzet voor een supranationale politieke eenheid in algemene zin, ongeacht de vorm – intrinsiek pervers is, rampzalig voor de bevolking en uitsluitend denkbaar als doorgeefluik voor antisociale beleidsmaatregelen, dan zou je uiteraard kunnen zeggen: weg ermee, hopelijk maakt de crisis er een eind aan, zelfs als dat gewelddadige vormen zou aannemen, enzovoort. Ik zeg niet dat er geen argumenten voor zijn, ik begrijp ze heel goed, en wil evenmin beweren dat ze ruwweg onder de noemer ‘nationalisme’ kunnen worden gerangschikt. Ik geloof echter dat er twee levensgrote bezwaren tegen deze imaginaire ‘opheffing’ kunnen worden ingebracht. In de eerste plaats kan ik me geen enkel sociaal en dus economisch probleem voorstellen dat beter in een strikt nationaal kader dan in Europees verband aangepakt zou kunnen worden, integendeel zelfs, gezien de bestaande machtsverhoudingen en de aard van de problemen. Ten tweede is het proces van transnationalisatie van samenlevingen, economieën en rechtssystemen in Europa vrijwel onomkeerbaar, tenzij de crisis nog verder verergert, wat echter niet zal leiden tot versterking, solidariteit, structurele hervormingen of zelfs een revolutie, maar tot paniek en een reactionaire terugslag. We zouden dus op basis van deze twee bezwaren geneigd moeten zijn om de omgekeerde conclusies te trekken: aan de ene kant, we hebben als collectief een Europese politiek en Europese solidariteit nodig, aan de andere kant, Europa is een

onomkeerbaar feit, dus voorwaarts! Maar voorwaarts waarheen, naar wat?

Dit brengt me bij mijn tweede opmerking: het idee van een Europa op nieuwe grondslagen heeft alleen zin als het gepaard gaat met een fundamentele heroriëntatie. Het oorspronkelijke ‘unitaire’ project was namelijk enerzijds volledig afhankelijk van geopolitieke omstandigheden (de Koude Oorlog, dus de Amerikaanse hegemonie in het Westen) en een bepaalde vorm van kapitalisme in het Europese ‘centrum’, ook wel ‘fordisme’ genoemd. Kortom, van factoren die intussen volkomen achterhaald zijn. Anderzijds hebben de opeenvolgende ‘hervormingen’ telkens de nadruk gelegd op het primaat van financiële structuren, met name sinds de invoering van de euro zonder gemeenschappelijk budget of sociale politiek. Sommige van die hervormingen zijn in feite al ‘heroprictingen’, vooral na de val van de Berlijnse Muur en de ineenstorting van het socialisme in het Oosten, die tot een gedeeltelijke hereniging van Europa hebben geleid. De holle woorden over het ‘oorspronkelijke’ karakter van de Europese constructie hebben nauwelijks betekenis, maar de opeenstapeling van veranderingen weegt zwaar: ze vormen een enorme massa beperkingen die tegelijkertijd louter politieke onmacht in de hand werken.

Ik kom nu terug – dat is mijn derde opmerking – op de kwestie van onregeerbaarheid. Dat is niet het enige, maar wel een uiterst belangrijk kenmerk van de crisis en zal blijven bestaan zolang zich geen alternatief politiek project aandient. De voorbeelden die jullie geven verschillen van aard, maar hebben gemeen dat ze laten zien hoe nationale politieke stelsels en het centrale (of federale) politieke stelsel elkaar wederzijds verlammen. Je ziet dat terugkeren in de wijze waarop de leidende klassen in het huidige Europa zich voortdurend aan hun verantwoordelijkheden onttrekken, namelijk door het debat binnen de nationale grenzen te isoleren en tegelijk de besluiten uit te besteden aan de Europese Commissie en haar technestructuur. Dit is wat ik eerder ‘etatisme zonder staat’ heb genoemd. Het op Europese schaal kopiëren van een klassieke staatsvorm, die buiten een

nationaal kader hoe dan ook onuitvoerbaar is, biedt dus geen oplossing.

F.S. en A.A. *In een interview met Contretemps in 2015, op het hoogtepunt van de Griekse crisis zei u: ‘Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat het een vergissing is te denken dat je in Europa een democratische macht op basis van nationalisme kunt opbouwen, ook al is die antikapitalistisch.’ Is de ‘opleving van het nationalisme’ de grootste bedreiging die Europa boven het hoofd hangt?*

É.B. Net als in het geval van de crisis, denk ik dat het verstandig zou zijn om vanuit zowel economisch als politiek oogpunt de nodige zorgvuldigheid te betrachten. De uitspraak die jullie citeren en die ik zeker niet terugneem, ook al leidt die tot spanningen met sommige vrienden en kameraden (die hopelijk tijdens stevige discussies ‘opgelost’ zullen worden) mag niet uit zijn verband worden gehaald. Het ging erom te achterhalen of er, in het belang van het Griekse volk, een voordelige nationale of zelfs nationalistische oplossing te vinden was voor de diepe crisis waarin het zich bevond (en nog steeds bevindt). Een crisis die niet alleen het gevolg is van de financiële deregulering, maar (ernstiger) ook van de destructieve politiek die tegen de Grieken wordt gevoerd door de Brusselse trojka; dus door Europa met medeplichtigheid van alle Europese staten, Frankrijk inclusief. Ik denk nog steeds dat wat ik cynisch ‘socialisme in een enkel klein land’ heb genoemd – bepleit door stromingen binnen Syriza die zich tegen Tsipras keerden (maar niet door Varoufakis) – geen zin had. Dat wil niet zeggen dat de situatie na de capitulatie van Tsipras verbeterd is, verre van dat. Het is om wanhopig van te worden. Maar dit alles leidt er evenmin toe dat we nu iedere vorm van nationalistisch discours of nationalistische politiek onder één noemer moeten gaan brengen. Aangezien er geen natie kan bestaan zonder nationalisme, is het belangrijkste volgens mij dat we bij nationalisme een onderscheid maken tussen perioden, toepassingen en doelen. Dit is vooral belangrijk omdat steeds het risico bestaat dat er een verkeerde keuze wordt gemaakt of dat bepaalde modellen (bijvoorbeeld die van

het verzet of de anti-imperialistische onafhankelijkheidsstrijd) worden gebruikt in omstandigheden en met doelen die daarmee niets te maken hebben.

Tegenwoordig is naar mijn idee een groot gevaar de opleving van agressief nationalisme dat doortrokken is van xenofobie tegenover binnenlandse en buitenlandse vijanden. Maar het grootste gevaar is de verwarring of zelfs de min of meer tactische toenadering – waar houdt de tactiek op en begint de samensmelting? – tussen een ‘soevereinistische’ rechtse en extreemrechtse oppositie en een linkse oppositie die zich uitsprekt tegen een Europese constructie die duidelijk banden heeft met de strategieën van het neoliberale kapitalisme. Als we het probleem formuleren in termen van ‘europeïsme versus nationalisme’, zijn we naar mijn bescheiden mening nog verder van huis. We moeten af van deze abstracte antithese en vooral eindelijk leren inzien dat Europa geen wondermiddel is tegen nationalisme. De eigenlijke vraag luidt: ‘Welk Europa?’ In zijn huidige vorm verzet Europa zich niet tegen het nationalisme, hoewel het nationalisme zich wel tegen Europa verzet. Het tegendeel is zelfs waar, het roept diverse vormen van nationalisme in het leven; een interne reactie op zijn eigen gebreken. Het pseudofederalisme weerhoudt ons ervan collectief een onderzoek te doen naar de wijze waarop diversiteit en waardigheid van nationale culturen (dus ook van talen) behouden kunnen blijven. Dat is van belang wanneer we de grenzen openen voor verkeer van mensen en uitwisseling van levenswijzen en we het tijdperk van wereldwijd multiculturalisme dus actief betreden in plaats van het uitsluitend te ervaren als een overval – geen vanzelfsprekendheid, zoveel is duidelijk. Het uithollen van de regeringsmacht ten gunste van een nagenoeg ongecontroleerde technostructuur, beter gezegd, het eerdergenoemde kat-en-muisspel van nationale regeringen en deze technostructuur, heeft burgers niet het gevoel gegeven dat ze actief deelnemen aan een supranationale Europese politiek. Het voedt de verbittering en de heimwee naar het min of meer mythische verloren paradijs van de nationale soevereiniteit. Ik wil graag wijzen op twee andere aspecten van dit perverse mechanisme.